

Västmanländska tranor ger ny kunskap

Sommaren 1996 påbörjades ett projekt med syftet att färgringmärka tranor i Västmanland. Samtidigt som man samlar in uppgifter om tranhäckningar, görs också en hel del intressanta iakttagelser rörande tranans biologi, både runt häckning och flyttning. Efter bara två års studier finns många intressanta iakttagelser bokförda.

D. Green, J.-O. Bergström, T. Nilsson

Tranan är en social, intelligent och speciell fågelart med många egenskaper som det dessutom inte finns mycket publicerat om. I den första av tre artiklar svarar vi på några av de kanske vanligaste frågorna om tranornas liv under häckningstiden.

När kommer tranan till häckplatserna? Vilka kommer först?

De flesta tranor som häckar i Västmanland kommer sannolikt "insmygande" parvis tidigast på säsongen, (mars-början av april). Detta är det gängse förhållandet för de i Sydsvenska häckande tranorna (Swanberg, Bylin m.fl. 1993).

Det är de norrländska tranorna som står för det mer "synliga" värsträcket, med stora ansamlingar vid Hornborgsjön i aprilns första hälft. Detta sträck berör också våra nejder. Större flockar rastar tidvis i Fläckboområdet även under värsträcket, om än talrikast under höstetid. (Flyttning och studier av höstrastningen presenteras i kommande artikel). I nord-sydlig riktning har vi inte kunnat se någon större skillnad i ankomstdatum mellan Västmanländska tranor. Detta gäller tranor som häckar i slättsjöbiotoper. 1997 anlände den första

Västmanländska tranan till Asköviken den 11 mars med Fläckboområdet som god tvåa blott en dag senare (detta är sannolikt ca en månad tidigare än medelvärdet för 1970- och 80-talets vårar). Skogshäckande tranor kan dock ofta få vänta vid närliggande slättsjöar/jorbruksbygder på islossningen uppe på skogsmyrarna. Vid ett tillfälle en tidig vår sågs t.ex. 70 tranor gå par om par och födosöka utspridda över den då översvämmade Gorgen vid Västerflämebo.

Kan man se skillnad på könen?

Hanan och honan av trana är mycket lika. Honan är något mindre och mer kortnäbbad, men måtten överlappar. Det är dock i praktiken ofta omöjligt att skilja dem åt, t.o.m. när de ses sida vid sida. I duetten inför själva parningsakten har de olika roller och hanen har ett längre, mer uppåtböjt trumpetande som oftast stiger i tonhöjd mot slutet (Bylin, 1993). Hanen följer under uppvaktningssceremonin honan med sträckt hals, erigerade plover och hängande vingar (Cramps, 1980).

Påtagligt ofta ses i början på säsongen ensamma tranor i omgivningen. Det har påståtts att det ofta är opariga honor som anländer först. Det har vi inte kunnat belägga.

men det är en fråga som i framtiden kanske kan besvaras med hjälp av färgringmärkning- en av könsbestämda ungar.

Beteende under häckningen

När häckningssäsongen inleds är tranorna mycket synliga och högljuda. De ropar in sitt revir och försvarar det ihärdigt mot andra tranor och tranpar som dyker upp.

Efter ca 30 dagars ruvningstid (Cramps, 1980) kläcks de 1-2 äggen, vanligen i andra halvan av maj (Målardalen), och de stora tranorna blir plötsligt mästare på att vara osynliga.

Den tidiga vårens väder avgör sannolikt tiden för äggläggning och kläckdatum varierar bland avsevärt. (Året 96-97 sågs de blott 1-2 dagar gamla ungar utanför Rudbäcklippan.

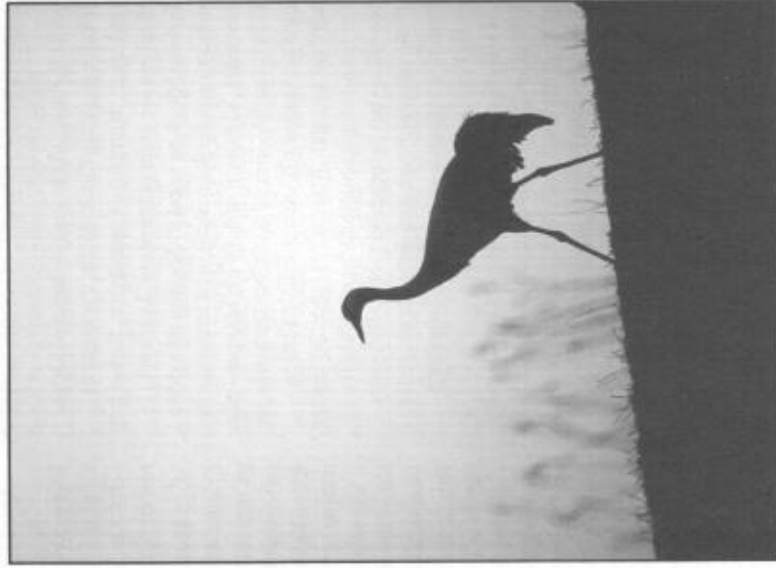
Asköviken för första gången den 30/5 resp 15/5.) Ungarna rymmer boet redan under sitt första eller andra levnadsdygn och följer sedan föräldrarna på strövtag i häckplatsens omgivning. De är mycket väl anpassade för ett liv i våtmarken och är t.ex.

skickliga simmare, inte bara som små kycklingar utan även vid 6-8 veckors ålder, då de närmast påminner om en häger i storlek och form. Flera

observationer av tranor på något udda platser i skogsmiljö, såsom hyggen och skogsbilvägar, föranleder en misstanke om att "skogstranorna" behöver röra sig mer för att hitta tillräckligt föda. Detta bekräftar också av Bylin (1993).

Föda under häckningstid

Att ungar föds upp på stora delar animalisk föda har konstaterats förut vad det gäller tranor (Cramps, 1980, Swanberg, Bylin, 1993). Grodor, fisk, gnagare och andra smådjur står på menyn. Under en viss tid av ungarernas uppväxt favoriseras sjöbjörns betesång, hage eller vall för födosök. Vi upptäckte vid ett besök på en sådan ång att gräset formligen myllrade av smågrodor, som just avslutat yngelstadiet för att bege sig upp

Trana.

Foto: Tero Niemi

Tranföräldrar lämnar mycket sällan sina ungar.

på land. Sannolikt är smågrodorna på sådana lokaler en viktig födokälla för tranungarna under just denna tid av uppväxten. Redan från tämligen låg ålder (åtminstone 2 veckor) kommer dock en vegetarisk - men icke desto mindre proteinrik - maträtt in på tranungarnas matsedel. Vi har vid minst 6 häckningar - alla i slätsjömiljö - kunnat iaktta hur tranparen tar med sina ungar till - den från häckplatsen - närmast liggande havreakern (andra sädsslag har funnits representerade inom räckhåll men havreaker har favoriserats) för att födosöka. Bylin nämner havre som det enda sädsslag man inte noterat som tranföda (Swanberg m.fl. 1993)).

Havreakrarna besöktes mycket regelbundet. Ofta kom tranorna ut i åkern på samma plats vid samma klockslag dag efter dag! Även sedan ungararna blivit flygga fortsätter havredieten. Flygga ungar har setts äta havre för "egen näbb". Man kan dock misstänka att föräldrarna har börjat med att mata dem med havren och säkert även handgripligen visat dem hur man "repar havre". Beteendet är känt från Spanska övervintringsplatser, där tranföräldrar matar sina ungar med ekollon

under häckningstiden. Ofta saluterar nära häckande tranpar varandra redan i den tidigaste gryningen varje dag. De blåser revelij även under tiden de har oflygga ungar. Slätsjötranorna - som ju tack vare sitt habitatval är de mest lättstuderade - de är över huvudtaget mycket stationära under ungararnas uppväxt. Först då ungararna är flygga gör de längre utflykter, men även då håller de sig mycket av tiden inom revirets gränser. Två tranungar från två olika familjer som ringmärktes 1996 vid Västerfärnebo sågs ända fram till 5 oktober på samma åker där de ringmärktes som 6-8 veckor gamla. Aldrig sågs de födosöka bland de stora flockar rastande tranor som i regel uppehöll sig bara någon km - eller ibland mindre - ifrån dem.

Hur vet man att tranorna häckar?

Tranan är som ingen annan fågel lätt att hänföra som häckande, i jämförelse med de häckningsindiciet som krävs för att säkerställa häckning för t.ex. småfåglar. Ett observerat tranpar på lämplig häckplats under perioden maj-juli (ofta även längre) är fullt liktydigt med ett dokumenterat häckningsförsök. Anledningen är den att tranor som inte häckar lever flockliv. Endast häckande tranor lever i par.

Däremot kan det vara svårare att veta om tranpar har ungar eller ej, men det finns några bra ledtrådar. Ett tranpar som går ensamma på öppen åker utan ungar från juni månads början och framåt har mycket sannolikt misslyckats med häckningen och gett upp. Tranföräldrar har mycket starka band till sina ungar och lämnar dem sällan, om ens någonsin, för någon längre tid. Vid endast ett tillfälle har detta noterats i Västmanlandsstudien. Då lämnade båda föräldrarna sina ungar (tryckande i högt gräs) under ca 15 min. för . . . flyga 200 m bort och hälsa på en gåstande flock icke-häckare.

Ensamma tranor på öppen mark - t.ex. åker - under häckningstid, kan däremot

mycket väl vara ett bra tecken på pågående häckning, då föräldrarna turas om att ruva/ta hand om ungararna under deras första tid. Lyckas man observera tranor som smyger tysta i hög vegetation i otillgänglig mark under maj-juli är det ett mycket bra indicium på att paret har ungar. Särskilt under ungararnas första tre veckor (tills de når de vuxna upp till knäna) hålls de väl gömda i vegetationen av föräldrarna, som då också undviker att gå ut på öppen mark tillsammans.

Vilka är tranans fiender?

Under 1996 misslyckades en absolut majoritet av tranhäckningarna som låg inom rårevir med lyckad kulluppfödning. Vi har hittills inte observerat någon framgångsrik predation av räv men fått höra vittnesmål om sammandrabningar mellan tranpar med ungar och räv. Från Tranemo, Västergötland finns flera liknande uppgifter (Sigvard Lundgren, muntl.). Även om tranan är mångomvittnad som stridbar försvarare av bo och ungar - med många försvarsknep och avledningsmetoder (Cramps m.fl. 1980)) är det svårt att tänka sig att räv inte skulle kunna vara en betydande predator på trana. Särskilt skabbfria är med stora rävkuilar.

Den eviga kampen mellan två av naturens listigaste invånare - tranan och räven - är mångomvittnad alltsedan Aisopos fabler. De tranor som lagt sitt bo som torrast, plus oerfarna häckare, är förstas mest utsatta. Andra tänkbara predatorer är mink och mård. Det är känt från flera håll att både havs- och kungsörn slagit eller försökt slå tranor, även vuxna tranor. I Tyskland är havsörnen en betydande predator på trana (Prange, 1995).

Från USA har George Archibald (muntl.) vittnat om hur kungsörnar med störtykningar attackerat flockar med unga, i fångenskap uppflydda trumpetarttranor, som lotsats till övervintringsplatserna med hjälp av ett miniplan målat som tranförälder(!)

Tranungarna reagerar då i huvudsak på två

Foto: Tero Niemi

från stenek (*Quercus rotundifolia*) i början av vintern. De lär sedan ungararna skala frukten och t.o.m. att hoppa upp i träden och plocka ned ekollonen själva.

Hur stora revir har tranor?

Cramps m.fl. (1980) uppger att reviråreter på upp till 3-5 par per 40 ha har dokumenterats redan 1932, medan områden med sämre födotillgång kan ha 5-6 km mellan varje tranpar trots lämplig biotop för häckning.

Vid minst 3 olika Västmanländska lokaler har vi sett tranor häcka mindre än 500 m från varandra. De har också födosökt lika lätt, och under stora delar av häckningstiden har de också kommunicerat mycket med varandra. Vi har ofta frågat oss varför tranor med ungar över huvudtaget yppar ett ljud under denna tid av häckningen, då de borde vara som mest känsliga för predatorer. Det varierar dock mycket mellan paren. Generellt sett är de par som alltiämt är högljudda efter midsommar, de som misslyckats med häckningen och inte fått någon avkomma. Man kan se en tendens till att de tranor med minst revir-närmast granne (tätaste förekomst) är de som ropar mest

sätt: De dyker mot marken och gömmer sig tryckande i vegetationen. Eller så omgrupperar de sig i en ny flock under flygplanet.

Från Fläckebo-området finns en uppgift om hur en havsörn från hög höjd attackerade en sydflyttande tranflock. Örnens attack splittrade flocken och örnen lyckades välja ut en av tranorna. Jakten fortsatte sedan i vilda stört-dykningar tills de försvann utom synhåll. Resultatet av jakten förblev okänt (S.Larsson muntl.).

Hur många tranor lyckas med häckningen?

Häckningsresultaten hos 32 Västmanländska tranpar dokumenterades 1996. Av dessa misslyckades 18 (56.2%) helt med att få ut ungar. Resterande 14 par fick tillsammans ut 17 ungar. Det innebär 1,214 ungar per lyckad häckning och 0,531 unge per påbörjad häckning. Räv har redan nämnts som en möjlig decimerande faktor.

1997 sågs prov på en annan: Kraftiga skyfall under andra halvan av maj dränkte åtskilliga tranbon på blötare marker. I Gus-sjön, Salbohed kunde en ovanlig syn noteras:

Tre tranor i revistrider vid Skånaren.

Där ett tranbo legat föregående år mitt i vassen hade vinterns is gjort rent hus med all vegetation. Med det kraftigt höjda vattenståndet syntes ingen vegetation alls ovanför ytan.

50 - 75 m från stranden syntes dock två tydliga "öar" med 10-20 meters mellanrum. Det ena var ett svanbo med en ruvande knölsvan. Det andra var ett tranbo. När tranan gick av boet nådde vattnet ända upp till

buken, dvs djupet var lika med benens längd. Tranorna fortsatte dock ruva, klarade över-svämmingen och födde upp en unge som sågs flyga under hösten. Många tranhäckningar längs de större vattendragen spolierades dock. De som lyckades bäst var istället "tormarks-tranorna", som sannolikt kan ha hjälpts på traven av att rävstammen åter hade en nedgång.

Lägger tranor nya ägg om ungarna dör?

Häckningsframgången i Västmanland skiljer sig inte nämnvärt från t.ex. Västergötland (Lundgren). Jämfört med Tyskland är den dock låg. Om tranor förlorar sin första kull på kontinenten så lägger de en ny. Överlev-

naden hos dessa är dessutom mycket hög (Sebastian Koerner muntl.), även om predation varit orsak till förstakullens död. I

Sverige lägger dock tranorna i regel ingen andra kull. Därtill är sommaren alltför kort. En tranunge behöver minst 3,5 månader på sig från befruktat ägg - flygfärdig fågel.

Endast vid ett tillfälle har starka indicier på att omläggning skett noterats i Västmanland (Larsson, muntl.).

Från Tranemo, Västergötland finns andrahandsuppgifter som tyder på ännu ett fall. Vanligen avslutas dock alla försök till häckning även vid mycket tidig förlust av första kull (Lundgren, muntl.).

När byter tranan fjädrar?

Tranan har den egenheten att den faller sina flyktfjädrar i princip samtidigt, vartannat - vart fjärde år, och genomgår då en rekordsnabb ruggning. Problemet för tranan är att den blir flyglös under en tid. När skall tranan förlägga denna - för överlevnaden så - kritiska tid? Att det inte sker under flyttning eller övervintring är forskarna överens om. Men kan den kombinera ruggningen med häckning. Ja!

menar Kjell Bylin (muntl.), men vi har inte kunnat hitta någon dokumentation om detta. Inte heller har vi hittills sett att någon förälder i något tranpar varit osynlig eller markbunden under så lång tid att den skulle haft tid att genomföra en ruggning. Den bästa tiden under häckningen borde ju vara under ruvingen då fågeln ändå ligger mycket still.

Ungtidens rörlighet passar sannolikt sämre. Under ruvningstiden har vi dock frekvent sett hur tranpar lämnar redet och ger sig ut på kortare flygturer tillsammans(!). Ruggning under häckningstid är en fråga som ännu återstår att bevisa. Den estniske tranforskaren Jüri Kesksaik, menar att tranan istället vissa år avstår från att häcka(!), för att istället ägna sommaren åt ruggningen, och den försiktighet som krävs av en 1,5 meter lång, flygförmögen fågel. Detta har studerats bl.a. i Matsaluviken, Estland (Kesksaik, 1994) och förekommer även i Fläcksjön, Västmanland. Där översomrar i regel 50-200 tranor som inte häckar. I juni 1996 sågs bland dem flera tranor med vingstumpar korta som pingviners i den stora våtmarken i sjöns norra del. Leke-

Foton: LO Abramsson

häckande tranor samlas även vid Kvismaren, Hornborgasjön, Hjalstaviken, ibland Askövik och sannolikt ytterligare ett antal större, svenska våtmarker sommardid. Om dessa flockar utgörs av enbart ungfåglar eller också adulta, ruggande, icke-häckare är en fråga som kan få sitt svar genom färgringmärkning.

Hur länge stannar tranan på häckningsplatsen?

Sannolikt regleras detta av tillgången på föda i reviret. Teorier har framförts att de tranor som misslyckats med häckningen flyttar söderut tidigare. Det har vi hittills inte sett några bevis för, men kan mycket väl stämma på tranor som häckat i skogsmiljö där födan tryter snabbare på hösten. Tranparet som häckade på Ångsö 1996 fick inte ut några ungar men fanns ändå kvar i reviret ända in i oktober månad!

Kan man se hur gammal en trana är?

Vi har aktivt studerat tranor med just den frågeställningen. Att 2k-fåglar är igenkännbara under våren är helt klart. De kan i bästa fall ha kvar mycket av ungfågeldräkternas bruna-rödvåda färg på huvud och hals. När ruggningen kommit som längst kan de ha teckningar som påminner om den adulta fågelns huvud- och halsteckningar, men det vita är aldrig rent vitt, utan blaskigt gråvitt och det svarta är inte kolsvart, utan ljusare gråsvart. Näbbfärgen är ljusst smuts-gul och inte rent gul. Dessutom har 2k-fågeln ingen utväxt av plymer där bak, utan ser närmast ut att ha fastnat med stjärten i slättermaskinen. 2k-fåglar ger redan på håll ett "avklippt" intryck. Som skillnaden mellan emu och struts ungefär.

Då tranan är inne på sitt tredje levnadsår blir det svårare. Vi har dock under senare år och sommar noterat fåglar i blandflockar med tranor som helt klart inte häckar, där tydliga 2k-fåglar liksom till synes adulta, "utfärgade" fåglar givit kontrast åt ytterligare en urskiljbar dräkttyp: Tranor som vid ett första påseende eller på längre håll mycket väl

skulle kunna tas för adulta, men som vid närmare granskning skiljt sig på följande punkter:

- Avsaknad av större plymer. I de fall plymer förekommit är de inte "bläckdoppat" svarta i spetsen som de adulta. De saknar också de gamla fåglarnas - ibland upp till 3 rader - tydliga, kolsvarta täckartoppar.
 - Kroppsidan/ryggen är mycket enhetligt grå.
 - Näbbfärg är inte klart gul och huvudets svartvita partier är inte heller de fullt ut färgade. Detta är särskilt lätt att se på det svarta som i bästa fall tycks bli grafitgrått, men inte helt kolsvart.
- Även om 2k-fåglar färgar ut olika mycket förefaller dessa fåglar vara så väl och konsekvent skiljda från 2k-fåglarnas dräkt, att de sannolikt kan utropas som 3k-fåglar. Mer information om detta kommer säkert ges genom färgringmärkningen.

Häckande tranor får bruna ryggar

Från 4:e kalenderår och framåt kan man med dagens kunskap svårigen på fjäderdräkten följebestämma olika åldrar av tranor. Däremot kan man under sommarhalvåret skilja på häckare och icke-häckare. Detta genom att häckande tranor - oavsett miljö - smörjer in sina ryggfjädrar med i naturen förekommande pigmenterande substanser (Bylin m.fl.). Detta gör de annars ljusgrå ryggfjädrarna mörkare och fågeln mer kamouflerad under ruvningstiden. Särskilt myrhäckande tranor har funnits använda järnoxidhaltigt vatten som gör fjädrarna rödbruna, något som harmoniserar väl med växtligheten på myr- och mossmark. Slättsjö-tranorna blir oftast svartgrå-mörkbruna.

Redan på eftersommaren börjar de tranor som inte lyckats med häckningen att rugga bort sina mörka eller bruna mantelfjädrar. I september månad kan de vara helt ljusgrå-gulade - liksom sina yngre, icke-köns mogna, artfränder - sånär som på någon enstaka

Ringmärkt tranungar ger ny kunskap.
Foto: Tomas Nilsson

rödbrun fjäder. De tranor som lyckosamt fött upp ungar har inte haft tid att påbörja ruggningen lika tidigt och bär därmed huvuddelen av sina bruna ryggar hösten ut och ibland t.o.m. över vintern.

Hur länge följer ungarna med föräldrarna?

Tranan har i likhet med bl.a. svanar en för fågelsläktet väldigt lång uppfostringstid. Som framgick angående uppfödda trumpettranor i USA, så har inte ungarna någon medfödd flyttningstinkt. I varje fall verkar de inte veta så noga vart de ska ta vägen. Föräldrarna släpar därför med sig ungarna under hela vinterhalvåret och fram till vårkanten. På vinterplatserna födosöker familjegrupperna ofta för sig (i utkanten av de stora flockarna) och etablerar t.o.m. regelrätta revir, som de är mycket trogna under en period av vintern (Alonso m.fl.). Tranfamiljerna lämnar på vårvintern spanska

vinterlokaler med sina ungar. De tranor som häckar i Tyskland anländer till sina häckplatser alltifrån i sällskap med ungarna (Sebastian Koerner, muntl.). Det gör dock i regel inte de svenska. Vid Hornborgasjön ses mycket få ungfåglar bland de vårrastande tranorna, och endast ett fåtal fall där etablerade par har återvänt till sina svenska häckplatser med fjolårsungar i sällskap finns dokumenterade (Lundgren, muntl.).

Fjolårsungarna hejdar sig av allt att döma i Tyskland och kan sträcka in till Sverige i mindre antal senare på våren. I maj/juni har 2k-fåglar setts på plats i Västmanland. Ofta i sällskap av äldre, icke-köns mogna fåglar. I vilken omfattning "återvändandet" sker verkar dock variera kraftigt. Av 1994 års märkta västgöta-tranor dök över huvudtaget mycket få upp i sin födelseregion de kommande åren. Av 1996 års ungar kunde man däremot redan året därpå läsa av flera stycken (Lundgren, muntl.).

Vid vilken ålder är tranan köns mogen?

Den lägsta konstaterade häckningsåldern för trana i Sverige är 3 år (Lundgren muntl.). Det blev också en lyckad häckning. Bylin (1993) uppger dock att tranan vanligen börjar häcka vid 5 års ålder.

Litteratur

- Cramps & Simmons m.fl., 1980. "Handbook of the birds of the Western Palearctic. Vol2".
Swanberg, Bylin m.fl., 1993. "Tranan i Sverige".
Keskpaik, 1994. "Report on moulting Crane preserve in Estonia".
Prange, 1995. "Crane research & protection in Europe".
del Hoyo, J., Elliott, A. & Sargatal, J. eds. 1996. "Handbook of the birds of the World, vol3".

Daniel Green, 021 - 18 43 16

Tomas Nilsson, 021 - 13 29 93

Jan-Olov Bergström, 021 - 12 35 79